

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК 371.134 (4) "13/16"

БОРИС ГОД
(Полтава)

ОБРАЗ ТЬЮТОРА В ІСТОРИКО- ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЕПОХИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (XIV – XVI СТ.)

Проаналізовано окремі історико-педагогічні твори європейських гуманістів-педагогів XIV – XVI століть й акцентовано увагу на їхніх вимогах до особистості й професійних якостей тьютора (наставника).

Ключові слова: виховання, гуманізм, гуманістична педагогіка, епоха Відродження, історико-педагогічна література, особистість, професіоналізм, тьютор.

Як уже неодноразово зазначалося, на сучасному етапі модернізації навчально-виховного процесу в Україні зростають вимоги до вчительської праці й особистості вчителя. Наскільки вона буде успішною, залежить від багатьох чинників, поміж яких — ґрунтовні історико-педагогічні знання, творче засвоєння досвіду минулого, здатність враховувати його уроки, уміння бачити перспективу тощо.

З огляду на це актуальним, на нашу думку, є педагогічний досвід наставництва, набутий діячами епохи європейського Відродження, яка характеризується винятковим інтересом до проблем людини та її виховання. Саме тоді виник новий ідеал педагога, який своєю гуманістичною спрямованістю суголосний нашому часові. Роздуми ренесансних мислителів про вчителя і його професію, гадаємо, будуть цікавими й для сучасного читача.

Педагогічні ідеї епохи європейського Відродження здавна привертала увагу дослідників (праці У. Бойда, У.Х. Вудварда, Е. Гарена, М. Гуковського, М. Демкова, М. Кореліна, С. Маркіша, Ф. Паульсена, Н. Ревякіної, К. Шмідта та ін.). Проте варто, як нам здається, глибше висвітлити питання, винесене в назву статті. Наша мета — на основі аналізу творів мислителів і педагогів XIV – XVI ст. — Ф. Петрарки, П.-П. Верджеріо, М. Веджо, Х.Л. Вівеса, Дж. Делла Казі, Еразма Роттердамського, С. Оріховського та ін., показати місце тьютора-наставника в системі ренесансного гуманістичного вихован-

ня, з'ясувати зміни в характері вчительської праці, виокремити нове розуміння її завдань і показати соціальне значення.

Особливістю ренесансної суспільно-політичної думки є те, що вона за своєю сутністю глибоко педагогічна. Європейські гуманісти надавали вагомому значення вихованню як цілеспрямованому процесу, у центрі якого перебували вчитель і учень. Наприклад, гуманіст Еразм Роттердамський писав, що статуї та тріумфальні арки необхідно будувати передусім тим, хто "...віддано й чесно виконував достойну працю виховання государя і шукав не приватної вигоди, а користі для держави" [14, с. 14].

Не формальне засвоєння знань, не здобуття певних професійних навичок, а формування моральних якостей людини й громадянина — так ставили завдання перед наставниками представники раннього, етико-філологічного гуманізму XV ст. В основу освіти тоді було покладено вивчення античної класики, оновленого комплексу гуманітарних наук — *studia humanitatis*. Знання літератури, філософії (моральної філософії, етики), історії повинні "переходити в дії та справи", спонукати людей до благородних вчинків, удосконалювати їх. А для цього необхідні такі тьютори, які вміють впливати на розум, волю та емоції учнів; вони повинні бути небайдужими, закоханими в античність. Новий підхід до системи навчання запропонував один із перших європейських гуманістів — Ф. Петрарка. Він говорив, що для вчителя "...перше й останнє прагнення... полягає в тому, щоб удосконалити свого слухача та читача", укорінити в людській душі "любов до гарних справ" [10, с. 354].

Отже, перша вимога гуманістів до вчителів-наставників — бути сіячами "відмінної вченості та моральності". У творах ренесансних мислителів учитель постає як добре освічена, благородна особистість, яка досконало знає науки, відзначається доброчесністю, має м'який характер і любить дітей. Гуманісти настійно радили батькам шукати саме таких учителів. "Адже чим чистішим і поживнішим буде молоко годувальниці, тим здоровішою, міцнішою буде дитина; так і з учителями — чим кращими будуть їхні освіченість і звичаї, тим міцнішими коріння доброчесності й ученості вони залишать своїм викладанням у дітях..." — писав М. Веджо [1, с. 211]. Такої ж думки був Е.С. Піколоміні — великий авторитет у питаннях виховання. "Дійсно необхідно, — зазначав він, — щоб життя наставника не заплямовувалося ніякими поганими вчинками, щоб звичаї були бездоганними, служили за приклад..." [11, с. 217].

Декому може здатися, що гуманісти ломилися у відчинені двері. Проте це було не так. Їх опонентом виступала середньовічна система шкільної освіти, яка складалася упродовж тисячоліття. У ній панували схоластика, зазубрювання, бездушне ставлення до дитини. Шкільними порядками обурювався М. Монтень, а Джованні Конверсіні да Равенна — один із перших гуманістичних педагогів-практиків у творі "Рахунок життя" (1400 р.), розповів жахливу історію свого учнівства в школі Філіпіно да Луго. Він згадував, що вікно шкільної кімнати завжди було зачинено залізними ґратами (Джованні такою й запам'ятав школу: "залізна, жорстока"), за найменшу провину вчитель тримав у ній учнів "усю довгу зимову ніч і часто на літньому сонці", жорстоко бив їх [6, с. 356]. "Стогнанням нещасних хлопчиків сповнені всі середні віки. Їх били в XVI ст. так само як і в VI; їх били однаково жорстоко в монастирських школах, у приватних навчальних закладах і в університет-

ських колегіях...” – писав історик педагогіки М. Демков. Нерідко серед учителів були психічно хворі люди [7, с. 61].

Стає зрозумілим, чому гуманісти так наполегливо вимагали від учителя елементарної порядності, фізичного і морального здоров'я, м'якої, урівноваженої вдачі. Разом із тим вони співчували вчителям, жаліли їх, розуміли їхні проблеми.

Проте йшлося й про дещо більше. У розглядуваний період проголошувалися нові гуманістичні принципи виховання. Учитель повинен поважати дитячу особистість, бути дитині батьком, любити її. Знову й знову повертався Еразм Роттердамський до цієї думки. Перший крок до навчання — любов учня до вчителя, а “...із плином часу станеться так, що хлопчик, який спочатку починав любити науки через учителя, любитиме згодом учителя через науки”. На його думку, навчання повинно приносити дітям радість, вестися у приємному оточенні, спокійній обстановці [15, с. 274].

Гуманісти часто полемізували із отцями церкви, ідеологами жорстких методів виховання (передусім з Іоаном Золотоустим). Педагогічні максими Старого Заповіту – “хто жаліє різки своєї, той ненавидить сина, а хто любить — той з дитинства карає його”, “нахиляй шию його в юності, троци ребра його, поки воно (дитя) молоде” не відповідали завданням гуманістичної педагогіки, ідеалом якої була вільна, розкріпачена особистість. Тілесні покарання калічили дитину, робили з неї раба. Ренесансні педагоги були переконаними, що справжня доброчесність виховується іншими засобами. Сором і похвала — ось що, переконані гуманісти, може стимулювати поведінку дитини.

Ренесансних мислителів часто звинувачують у тому, що вони лише декларували нові принципи навчання і виховання. Серед них було чимало таких, хто намагався здійснити їх на практиці. “Будинок радості” — таку назву мала школа Вітторино Рамбальдоні да Фельтре в Мантуї, відкрита 1423 р. У її діяльності яскраво проявилися найважливіші характеристики гуманістичної педагогіки — пріоритет виховних завдань, гармонійний розвиток дитини, фізичне виховання у поєднанні з вихованням високих моральних цінностей. Сам Вітторино був противником схоластичної муштри та примусу, урахував індивідуальні особливості та нахили дітей, застосовував методи “м'якої руки”. А головне — він любив своїх учнів і вони любили його. Виховувала вже сама особистість педагога, його подвижництво, відданість справі та моральна довершеність.

У пам'яті сучасників Вітторино да Фельтре залишився як “дивовижний учитель”, “батько бідних студентів”, “наставник мудрості”, взірець чесності, доброти, людяності [5, с. 373]. Із його школи вийшли відомі державні діячі, вищі церковні ієрархи, воєначальники, учені.

Серед тих, хто, як і Вітторино да Фельтре, працював на освітянській ниві, назвемо також італійців Гуаріно Гуаріні да Верона і Гаспаріно Барцицу, англійців Д. Колета, Т. Лінекра і Р. Ашама, німців Р. Агріколу, Я. Вімпфелінга, Я. Штурма і В. Тротцендорфа, нідерландця А. Гегія, іспанця Х.Л. Вівеса, французя Г. Бюде. А скільки залишилося невідомих імен! Їхня діяльність і особисті якості значно піднесли планку вчительської праці, сприяли зростанню її авторитету, формуванню нового іміджу педагога. У розглядуваний

період справжнього вчителя вже починають цінувати, запрошувати до палаців вельмож, прислухатися до його порад.

Окрім високої освіченості й моральності, гуманізм вимагав від тьютора необхідного професіоналізму у застосуванні засобів виховного впливу, знань із дитячої психології, вміння враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей. Уже П.-П. Верджеріо — автор одного з перших ренесансних трактатів про виховання (“Про благородні звичаї та вільні науки”, 1402 р.) спробував з’ясувати психологію підлітків, виводячи її з фізіологічних чинників і відсутності життєвого досвіду [2, с. 76-77]. Він висловив думку, що методи виховання повинні відповідати темпераментові учня і спробував класифікувати розумові здібності дітей. Джованні Конверсіні да Равенна також радив наставникам “...ретельно зважати на різноманітність дитячих характерів”. Він закликав перших “...підбадьорювати змаганням і похвалою, других — ласкою, з третіми — діяти помірковано суворо, із четвертими — із батьківською доганою” [6, с. 354]. М. Веджо ознаками дитячого характеру вважав “м’якість, піддатливість, більшу схильність до хиби, ніж до чеснот”, що потребує специфічних методів виховання, їх диференціації залежно від можливостей дитини, характеру її помилок” [1, с. 205].

У XVI ст. ці питання розроблялися гуманістами ґрунтовніше. Завдяки їх зусиллям перед європейцями відкривався світ дитини. Саме тоді з’ясувалося, що дитина не просто зменшена копія дорослого. А це вимагало ставлення до неї за іншими критеріями. Еразм Роттердамський бачив у дитячому віці великі резерви для навчання, обстоював ідею “раннього виховання”, бо це той час, коли “...розум ще вільний від турбот і вад, це м’який і піддатливий вік, коли душа за всім легко йде слідом і до всього придатна і, разом із тим, довго зберігає настанови” [15, с. 246].

Гуманістів пізнього Відродження цікавили й проблеми дидактики. І Еразм Роттердамський, і Х.Л.Вівес надавали великого значення методиці викладання. На їх думку, вона повинна відповідати дитячому вікові (у Вівеса — також змісту шкільного предмета), а вчитель зобов’язаний застосовувати її творчо. Цікавими й новими для того часу були роздуми Еразма про гру як метод навчання. Іспанець Х.Л. Вівес створив цілісну методичну систему, принципами якої стали доступність, послідовність, наочність, а також опора на свідомість та активність учнів. Він уперше поставив питання про відмінність навчального предмета від наукової дисципліни. “Учений завжди повинен направляти погляд на вище... А вчитель у школі має враховувати попередню підготовку своїх учнів для того, щоб правильно визначити наступні навчально-виховні завдання, прийнятні для сил і розуму дітей” [8, с. 133].

Італійський мислитель Дж. Делла Каза також радив учителеві в його практичній діяльності відштовхуватися від природних якостей дітей, бо їм притаманне прагнення до приємного, їх ображає все потворне, дратує брудне, непристойне. Він рекомендував уникати всього того, що викликає спротив почуттів і розуму [4, с. 248]. Загалом, переконаний гуманіст, позиція наставника не лише естетична, але й прагматична, доцільна, бо, дотримуючись правил “гарного тону”, простіше стати бажаним у товаристві, досягти успіху в життєвих справах. Цілком у дусі ренесансної антропології Дж. Делла Каза пропонував учителеві ніколи не забувати про гідність і благородство кожної людини, мати почуття міри в усьому, дотримуватися

правил внутрішнього та зовнішнього етикету, говорити чітко й зрозуміло, вчасно позбавлятися мовленнєвих дефектів, не вживати вульгарних висловів, добре володіти рідною мовою, не насміхатися над вадами та помилками колег і учнів тощо [4].

Загалом гуманісти вважали, що завдання учителя полягають не лише в тому, щоб передати суму знань, а навчити дитину самостійно мислити. Як тільки підліток переступає поріг школи, — писав Вівес, — на нього звалюється гора різноманітних фактів, "...він чує, що наставник говорить про все з величезною впевненістю, глибокою переконаністю, про що свідчать його риси обличчя, рух брів, голос..." Учень настільки підкоряється учителю, що "звільняється від власного судження — кращого засобу відшукати істину". Дитину необхідно підвести до неї, а висновки нехай вона зробить сама [3, с. 89].

Як бачимо, педагоги епохи Відродження вже багато чого знали й уміли в професійному плані. У практику їх викладання входила ідея природовідповідності, велися пошуки ефективної методики, запроваджувалася наочність. Створювалися й друкувалися підручники, різноманітні посібники як для вчителів, так і для учнів. З'явився новий жанр педагогічної літератури — настанови для дітей, засновником якого був Еразм Роттердамський. Його твір під назвою "Тромадянство звичаїв дитячих" у перекладі Є. Славинецького був відомий в Україні ще з другої половини XVII ст.

Проте при здійсненні своїх педагогічних програм гуманісти нашкодувалися на цілий комплекс проблем. Одна з них стосувалася шкільництва. Школа, якою вона була в той час, — уважалася ними непридатною для гуманістичного виховання. Ренесансні педагоги висловлювалися проти неї, більше підтримували домашнє викладання, або приватні заклади. Їхні ідеї ставали надбанням переважно вищих станів.

Звертає на себе увагу й той факт, що педагогічні трактати епохи європейського Відродження мали форму й настанов правителям. До них зверталися Верджеріо, Піколоміні, Бюде. Еразм Роттердамський так само віддав данину цьому жанрові. Його твір "Виховання християнського государя" (1516 р.) вважається класичним. Монархів виховував і Вівес. У цьому в гуманістів була своя логіка, бо освічений правитель, "філософ на троні" — запорука виховання народу, його благоденства та процвітання. "Якщо ти мудрий, тоді я вільний, багатий, щасливий. Ну а якщо ти не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець", — писав український гуманіст С. Оріховський у "Напученні польському королеві Сигізмунду Августу" [9, с. 26]. Італійський педагог-практик Вітторіно да Фельтре розмірковував так: "Народи виховуються на прикладі государя..., і якщо він (Вітторіно — Б.Г.) виховає ідеального государя, прикрасивши його добрими звичаями й науками, усе суспільство та держава... також будуть виховані найкраще" [12, с. 55].

У XVI ст. дуже хвилювала гуманістів проблема публічної школи. Вона бачилася ними як безкоштовна, контрольована державою. Ренесансні мислителі все більше переконувалися, що виховання тісно пов'язане з суспільними відносинами, воно є соціальною проблемою. Наприклад, Х.Л. Вівес часто звертався до уряду з пропозиціями надати допомогу бідним, організовувати школи для них. Він виступав за рівні права на освіту дітей усіх станів. Гуманіст розробив проект державного загальноосвітнього навчального закладу, у якому могли б навчатися люди різного віку і різного рівня знань.

Школа, за проектом Х.Л. Вівеса, повинна займати просторе приміщення, знаходитися поза населеним пунктом, бути естетично оформленою. А головне — в ній у процесі навчання і виховання братимуть участь справжні вчителі, “мужі визнаної вченості”, доброзичливі й справедливі, які служать лише “учневі й істині” і про яких можна сказати: “Ви сіль землі, ви світло миру...” [8, с. 131].

Незважаючи на певні успіхи у розвитку навчально-виховної системи, в епоху європейського Відродження шкільна реформа здійснювалася загалом повільно. Соціальний статус наставника був невизначеним, і часто “...жалюгідні, затуркані, утративши будь-яку людську гідність у безперервному прагненні догодити світським і духовним властям, у постійній боротьбі з голодом і злиднями, вони були нічим не краще нещасних наставників середньовічної школи” [13, с. 19].

Як бачимо, проблеми шкільного тьютора в досліджуваній період повністю вирішеними не були. Проте можна констатувати, що епоха європейського Відродження внесла суттєві зміни в уявлення про вчителя і його працю. Разом із старою освітньою системою був зруйнований традиційний образ “людини з різкою”. Гуманізм сприяв зростанню авторитету вчительської праці, стимулював попит на неї. Вона наповнювалася новим змістом, ставала більш творчою. Зростав інтерес до дидактики. Загалом Ренесанс висунув когорту талановитих педагогів, досвід яких наблизив виникнення наукової теорії Я.А. Коменського.

Сьогодні багато імен педагогів епохи європейського Відродження залишаються невідомими або маловідомими. Необхідно продовжити пошук у цьому напрямку, активізувати вивчення їх творчої спадщини та підготувати нові історико-педагогічні праці. Винятково актуальним є активний діалог із тими, хто залишив нам у спадок ідею всебічного і гармонійного виховання особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Веджо М.* О воспитании детей и об их достойных нравах / Маттео Веджо // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.). — М. : Изд-во УРАО, 1999. — С. 199-213.
2. *Верджерио П.-П.* О благородных нравах и свободных науках / Пьетро-Паоло Верджерио // Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: [сб. текстов]. — Ч. II. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. — С. 71- 107.
3. *Вивес Х.Л.* О причинах упадка искусств / Хуан Луис Вивес // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.). — М. : Изд-во УРАО, 1999. — С. 88-92.
4. *Делла Каза Дж.* Галатео, или Об обычаях / Джованни Делла Каза // Сочинения великих итальянцев XVI века. — СПб.: Алетейя, 2002. — С. 248-288.
5. Воспоминания учеников и современников о Витторино да Фельтре // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.). — М. : Изд-во УРАО, 1999. — С. 366-378.
6. Конверсини да Равенна Дж. Счет жизни / Джованни Конверсини да Равенна // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.). — М. : Изд-во УРАО, 1999. — С. 352-356.
7. Краткая история педагогики: [сост. М.М. Демков]. — М. : Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1912. — 196 с.

8. Лоренцсон В.Н. Выдающийся испанский педагог-гуманист Хуан Луис Вивес / В.Н. Лоренцсон // Советская педагогика. – 1959. – №8. – С. 127-137.

9. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу / Станіслав Оріховський // Українські гуманісти епохи Відродження: [антологія: у 2-х ч.]. – Ч. 1. – Київ : Наукова думка, Основи, 1995. – С. 23-61.

10. Петрарка Ф. Сочинения философские и полемические / Франческо Петрарка. – М. : РОССПЭН, 1998. – 477 с.

11. Пикколомини Э.С. О воспитании детей / Энео Сильвио Пикколомини // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 215-223.

12. Ревякина Н.В. Мантуанская школа Витторино да Фельтре и проблемы воспитания правителя / Н.В. Ревякина // Человек в культуре Возрождения. – М. : Наука, 2001. – С. 55-63.

13. Синицкий Л. Изъ истории педагогическихъ идей на Западе / Леонид Синицкий. – М. : Типо-Литограф. Т-ва И.Н. Кушнеревъ и К., 1905. – 123 с.

14. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя / Эразм Роттердамский. – М. : Мысль, 2001. – 365 с.

15. Эразм Роттердамский. О воспитании детей / Эразм Роттердамский // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 246-296.

БОРИС ГОД

ОБРАЗ ТЬЮТОРА В ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ЭПОХИ ЕВРОПЕЙСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ (XIV – XVI ВВ.)

Анализируются отдельные историко-педагогические сочинения европейских гуманистов-педагогов XIV – XVI веков и акцентируется внимание на их требованиях к личности и профессиональным качествам тьютора (наставника).

Ключевые слова: воспитание, гуманизм, гуманистическая педагогика, историко-педагогическая литература, личность, профессионализм, тьютор, эпоха Возрождения.

BORYS GOD

THE TUTOR IMAGE IN THE HISTORICAL PEDAGOGICAL LITERATURE OF THE EUROPEAN RENAISSANCE PERIOD (14TH – 16TH CENTURIES)

A number of historical pedagogical works of European humanists of the 14th – 16th centuries are analysed. Their requirements to the personal and professional qualities of the tutor (mentor) are emphasized.

Keywords: education, humanism, humanistic pedagogy, Renaissance period, historical pedagogical literature, personality, professionalism, tutor.

Одержано 5.04.2010, рекомендовано до друку 12.05.2010.